

there is a "crystallization" of its motivations: a) needs b) interests c) motives d) purposes, g') means e) of the process, e) its result.

Within local government, which is a natural space for the organization and implementation of human activity, a person in terms of day to day operations creates a system of interest, the implementation of which affects the formation of its life aspirations because of needs, system objectives and modalities, as well as local governments in the form of its object - which finds its expression in the formation of the list of issues of local importance.

Keywords: local community, local government, the existential interests of the human, state, human activity.

УДК 342.7

Б. Я. КОФМАН

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР КОМУНІКАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ З ПРАВОМ

Досліджено праворозуміння як основному фактору комунікаційної взаємодії людини з правом. Розглядаються сутність, зміст і форми праворозуміння в контексті його ролі і значення в будівництві процесуальної взаємодії людини з правом. Доводиться існування процесуального ланцюжка, що відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини, до якого входять такі ланки: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння».

Ключові слова: *людина, право, праворозуміння, суб'єкт праворозуміння, об'єкт праворозуміння, зміст праворозуміння, результат праворозуміння, правова соціалізація.*

Кофман Б. Я. Правопонимание как основной фактор коммуникационного взаимодействия человека с правом

Исследован феномен правопонимания как основной фактор коммуникационного взаимодействия человека с правом. Рассматриваются сущность, содержание и формы правопонимания в контексте его роли и значения в строительстве процессуального взаимодействия человека с правом. Доказывается существование процессуальной цепочки, отражающей важную и по-

ложительную роль правопонимания в коммуникативном взаимодействии права и человека, в которую входят такие звенья: «человек (субъект правопонимания)» - «право в широком смысле (правовые ценности, идеалы, теории, принципы, нормы и т.д.)» - «мыслительный процесс в сознании человека (субъекта правопонимания) в контексте восприятия и анализа правовых явлений (индивидуальное, групповое, коллективное правопонимания)» - «правовая социализация субъекта правопонимания».

Ключевые слова: человек, право, правопонимание, субъект правопонимания, объект правопонимания, содержание правопонимания, результат правопонимания, правовая социализация.

Kofman Boris. Legal thinking as a communication stage human interaction with law

The article investigates the phenomenon of legal thinking as a fundamental factor of human interaction with the communication right. We consider the nature, content and form of thinking in the context of its role and importance in building human procedural interaction with law. The existence of procedural chain, reflecting the important and positive role in thinking communicative interaction and human rights, which includes the following links: "man (thinking subject)" - "right in the broadest sense (legal values, ideals, theories, principles, norms etc.)" - "the thought process in the mind (thinking subject) in the context of perception and analysis of legal phenomena (individual, group, collective thinking)" - "legal entity socialization thinking subject".

Keywords: man, law, legal thinking, the subject of legal thinking, of legal thinking entity, of legal thinking content, of legal thinking result, legal socialization.

Загальновідомо, що право є одним із надзвичайно складних соціальних явищ, причому як для розуміння, так й для виконання. Право виникло у далекій історичній ретроспективі і формувалося протягом тривалого історичного періоду, більш того, кожна історична епоха виробила своє розуміння права. І тому феномен праворозуміння неможливо пізнати без висвітлення історичних аспектів виникнення, становлення і розвитку права.

На думку визначного вітчизняного вченого-теоретика права М.І. Козюбри, проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до числа «вічних». Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й до сьогодні не було й немає, мабуть, жодного юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право, і не намагався дати відповідь на нього. Тим більше зросла увага до цього питання із зародженням теоретичних знань про право. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи, пра-

вознавці – намагалися його з'ясувати. Проте проблема праворозуміння і нині залишається центральною для юриспруденції¹.

В цьому контексті треба навести слова нашого співвітчизника – видатного теоретика права і соціолога Б. Кістяківського, який ще на початку ХХ століття писав: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як в науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну. Найбільш суттєві питання про сутність і невід'ємні властивості права вирішуються різними представниками науки про право зовсім по-різному. Суперечка між теоретиками права виникає вже на початку наукового пізнання права, навіть більшою мірою, саме з приводу вихідного питання – до якої сфери явищ належить право – починається непримириме розділення напрямів і шкіл у цій науці. Достатньо згадати найсуттєвіші відповіді на останнє запитання, щоб відразу отримати яскраве уявлення про те, в якому невизначеному стані перебуває ця сфера наукового знання»². Системний аналіз наведеного доктринального підходу яскраво свідчить про те, що проблематика праворозуміння, по-перше, залишається не тільки актуальною, але, по-друге, виступає в якості питання, що рефлексує та об'єктивує всю правову науку як складний пізнавальний та досить конфліктогенний простір. Крім того, по-третє, особливо важливу роль праворозуміння грає не стільки на професійному, скільки на повсякденному рівні серед пересичених фізичних осіб, громадян держави, що повинні виконувати правові приписи та керуватися у своєму житті його настановами, а це робить праворозуміння центральною проблемою складних відносин між людиною і правом, надає цій проблематиці особливого значення та обґрунтовує її важливу роль у житті суспільства і держави.

Звідси такий підхід детермінований не тільки і не стільки різними доктринальними підходами до визначення та пізнання права, але й особливою важливістю феноменології права для стабільного функціонування особистості, соціуму і держави. У процесі взаємодії людини з правом саме праворозумінню належить велике функціональне, гносеологічне, аксіологічне, праксеологічне і інституційне значення як соціально-індивідуальному, соціально-груповому і соціально-колективному феномену, який безпосередньо впливає на

становлення правової свідомості індивідуума, групи індивідуумів та їх великих спільнот. Більш того, саме праворозуміння виступає, по-перше, процесом пізнання людиною права; по-друге, засобом такого пізнання; по-третє, результатом такого пізнання, який формується у підсумку комунікативного зв'язку людини з правом та закріплюється у відповідній формі праворозуміння.

Теоретичною основою дослідження соціального і правового феномену праворозуміння стали концептуальні узагальнені положення, що містяться в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених пострадянського простору, серед яких: А.В. Аверін, С.С. Алексєєв, М.Й. Байтін, В.М. Баранов, Х. Бехруз, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, О.В. Зайчук, А.А. Козловський, М.І. Козюбра, В.М. Кудрявцев, В.В. Лазарев, Р.З. Лівшиць, Л.А. Луць, Н.І. Максимова, А.В. Малько, Г.В. Мальцев, М.М. Марченко, М.І. Матузов, В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, А.В. Петров, А.В. Поляков, П.М. Рабінович, О.М. Савчин, О.Ф. Скакун, В.П. Сальников, І.М. Сенякін, В.М. Синюков, В.М. Сирих, О.Д. Тихомиров, Ю.О. Тихомиров, Р.О. Халфіна, С.О. Харитонов, Л.С. Явич, О.Н. Ярмиш та ін.

Проблематика праворозуміння знаходилась і знаходиться в фокусі наукових досліджень широкого кола іноземних фахівців, які розглядають важливі для її визначення питання: Б. Аннерса, А. Барака, К. Барнара, Г. Дж. Бермана, Дж. Бернала, Г.В.Ф. Гегеля, Р. Давида, Е. Дженкса, М. Коена, Р. Кросса, Т. Куна, І. Лакагоса, Ж.-М. Ламбера, Ш.-Л. Монтеск'є, К. Осакве, М. Полані, К. Поппера, Р. Рорті, П. Сандевутара, Е. Сервері, С. Тулміна, Р. Волкера, П. Фейєрабенда, Л. Фрідмана, М. Фуко та ін.

В останнє десятиріччя проблематика праворозуміння вийшла на передній план юридичної науки України. Так, лише протягом означеного періоду в Україні було захищено саме з питань праворозуміння понад 10 кандидатських і 3 докторських дисертацій. Крім того, на пострадянському просторі із зазначеного напрямку були опубліковані монографічні праці С. Алексєєва, М. Байтіна, Г. Бернадського, В. Дудченко, А. Козловського, С. Максимова, Г. Мальцева, М. Марченка, П. Оля, Л. Петрової, А. Полякова, В. Пристенського, І. Тімуш, Н. Царькова, І. Честнова, В. Шафірова та ін.

Разом з тим, проблематика праворозуміння, особливо в контексті комунікаційної взаємодії людини і права, не дивлячись на велику кількість наукових робіт, залишається явно не досліджуваною, тому темою даної статті є розгляд концептуальних питань щодо ролі феномену праворозуміння як основного комунікаційного етапу взаємодії людини з правом.

Дослідженню феноменології праворозуміння в науці завжди приділялося багато уваги. Більш того, й до революції, за радянської влади, і в даний час пошук визначення права має постійний характер. Але єдиного визначення права не сформовано до теперішнього часу. Для визначення ролі праворозуміння у відносинах людини і права, вважаємо за потрібне зробити декілька зауважень методологічного характеру.

По-перше, треба враховувати, що право – є явищем багатограним. Тому його розуміння, звичайно, є складним не тільки інтелектуально-розумовим процесом, а й виступає як процесуально обтяжливе явище, що має внутрішньоструктурну, етапно-стадійну характеристику, бо включає ряд етапів вироблення ставлення до права, його усвідомлення, формулювання його поняття. Право, є явищем, що може бути конкретизованим. Тобто його розуміння, насамперед, являє собою основу правової системи суспільства, так як саме праворозуміння є тим ключовим фактором, що безпосередньо впливає на розуміння інших категорій правової системи.

По-друге, визначення категорії «праворозуміння» представляє не тільки найбільший доктринальний інтерес, а й відповідні труднощі в семантичному розумінні цього феномену, насамперед, відносно його змістовного навантаження. Так, вважаємо, що слід погодитись з дослідником В.І. Поповим, який вважає, що «праворозуміння не повинно зводитися лише до дефініції права. Це комплексне поняття, що охоплює закономірності виникнення, розвитку і функціонування права, правосвідомість, правовідносини і т.д.»³. Тобто, наведений вчений-теоретик права виступає за широке тлумачення праворозуміння та включення до його складу великої кількості правових явищ, що є тісно пов'язаними між собою не тільки загальним явищем права, а й відповідним причинно-наслідковим зв'язком. Разом з тим, саме по цих аспектах інший дослідник Є.М. Арістов пропонує не погоджуватися з твердженням В.І. Попова

в тій частині, де поняттям праворозуміння охоплюються правосвідомість і правовідносини. На його погляд, ці категорії пов'язані з розумінням права, можна сказати, «йдуть» за ним, але не входять до його поняття⁴.

Особливо цінним і спірним в доктринальній позиції В.І. Попова є визначення онтологічної природи праворозуміння та його структури. Так, він вказує, що «праворозуміння – це філософсько-правова категорія, що відноситься до області доктринальної правосвідомості, що охоплює закономірності виникнення, розвитку, функціонування права і правових явищ. Праворозуміння, – говорить він, – представлено у вигляді конкретних правових ідей, систем поглядів, теоретичних конструкцій, що містять в собі певні закономірності як генетичного, так і гносеологічного плану»⁵. Аксиологічна цінність цієї позиції міститься в структурному визначенні праворозуміння, що постає перед нами у вигляді: а) конкретних правових ідей (праксеологічні засади), б) систем поглядів (соціально-аксіологічні засади), в) теоретичних конструкцій (доктринальні засади), що містять в собі певні закономірності як генетичного, так і гносеологічного плану.

Разом з тим, по-перше, спірною в наведеній доктринальній думці є пропозиція автора про відношення праворозуміння до області доктринальної правосвідомості, що є невірним не тільки з позиції обмеження кола суб'єктів праворозуміння – бо таке вузьке поняття праворозуміння абсолютно виключає можливість розуміння права суб'єктами, що не мають доктринальної правосвідомості – тобто, якщо ми погодимось з цією авторською пропозицією, то праворозуміння – це доля винятково вчених-юристів, але ніяк не юристів-практиків або взагалі не юристів. Разом з тим, є загальновідомим, що у процесі розуміння права, брати участь в розумовому пізнавальному процесі може будь-яка людина або навіть група осіб.

По-друге, така доктринальна думка є спірною з позицій формальної логіки, так як спочатку потрібно зрозуміти, що є право, і тільки вже потім на підставі такого розуміння можуть виникнути і виникають емоції, почуття, погляди, настрої, які виражають ставлення до права, що діяло, чинному праву і праву бажаному.

По-третє, наведена думка страждає відсутністю чітких гносеологічних орієнтирів – введення автором в поняття праворозуміння

правових ідей, теоретичних конструкцій щодо права є позитивним, бо таким чином, в поняття праворозуміння автор включає результат розумової діяльності людини, однак він одночасно не акцентує увагу на тому, що праворозуміння, насамперед, є процесом пізнання, спрямованим на отримання таких знань. З такої точки зору, цей момент, на думку Є.М. Арістова, є принциповим, тому що таке визначення праворозуміння максимально зближує його з поняттям «концепція праворозуміння», яка, по суті, є результатом пізнання⁶.

Інший, більш складний у психологічному аспекті підхід до розуміння категорії «праворозуміння», демонструє дослідник А.В. Скоробагатов, який вважає, що «розуміння права розглядається як метод конструювання або породження сенсу права, дорефлективне (іраціональне) схоплювання змісту правових явищ, що передують будь-якій подальшій аналітичній пізнавальній діяльності, що є пов'язаною з реконструкцією особистісних вимірів об'єктивованих явищ»⁷. Системний аналіз наведеної доктринальної позиції свідчить про те, що, по-перше, цей автор вважає, що праворозуміння будується не на пізнанні права, а на розумінні правових явищ, їх інтуїтивному осягненні і є основою подальшого сприйняття права; по-друге, такий підхід є контроверсивним, бо фактично підміняє послідовність розуміння стадійної характеристики праворозуміння – його автор робить акцентуацію скоріше на передрозумінні, як елементі герменевтичного кола, що сприяє і передбачає пояснення явища права, а не праворозуміння в чистому вигляді; по-третє, такий підхід перетворює праворозуміння з аналітичної пізнавальної діяльності, що є суто раціональною, в іраціональну діяльність, що виникає на рівні рефлексії оточуючого світу; і, по-четверте, хоча автор й пов'язує праворозуміння з реконструкцією особистісних вимірів об'єктивованих явищ, він не робить акцент на тому, що така реконструкція відбувається під впливом відповідної правової установки особистості, тобто під впливом соціалізації, а точніше, правової соціалізації особистості.

Інший варіант визначення праворозуміння можна зустріти у С.А. Олександрової. Вона вказує, що це, перш за все, «процес пізнання, пізнавальна діяльність, спрямована на вивчення, пояснення і вироблення уявлення про право, визначення системи елементів, що становлять його сутність»⁸. На наш погляд, автор у своєму ви-

значенні, по-перше, за структурними елементами результативності праворозуміння втрачає його змістовне навантаження; по-друге, наведена авторська дефініція праворозуміння не відображає кінцевий результат процесу пізнання права, тобто, онтологічну характеристику праворозуміння – визначення сукупності ідей, теорій про право, що з'явилися результатом процесу розуміння.

Резюмуючи, можна дійти висновку, що наведені вище визначення праворозуміння, на наш погляд, не носять не тільки універсального характеру, а й є фрагментарними, бо так чи інакше відображають лише якусь одну його складову. Найбільший праксеологічний інтерес у цьому питанні представляє позиція Н.Д. Железної, яка пропонує виділяти два аспекти праворозуміння:

1) як наукову категорію, що з'явилася результатом наукової активності і осмислення, і сприйняттю науковим співтовариством шляхом введення в загальну теорію права (доктринальний аспект), і

2) як процес наукового пізнання права, його сутності, принципів і ознак, що носить соціальний характер⁹ (філософсько-соціальний аспект).

Вважаємо, що такий підхід до виділення аспектів праворозуміння несе в собі раціональний потенціал, бо фактично дозволяє найбільш повно розкрити гносеологічне навантаження терміну «праворозуміння». Виходячи з його першого, доктринального аспекту, на думку цього представника доктрини, під праворозумінням слід розуміти «систему знань про найбільш загальні закономірності становлення і функціонування права, визнаних логічно і об'єктивно істинними, і як такі включених до складу науки правознавства, що існує в даному, певному конкретно-історичному суспільстві»¹⁰. Таким чином, праворозуміння як наукова категорія являє собою результат, систему знань, що має логічний і впорядкований характер та відповідає вимогам організації та філософії науки. Ці знання виражені в поняттях, принципах, дефініціях, доктринально-теоретичних конструкціях, взаємозв'язках тощо – тобто, в тих категоріях, якими користується будь-яка наукова теорія. Більш того, така наукова теорія праворозуміння відображає як технологію, так й підсумки пізнання об'єктивних закономірностей функціонування права.

У другому аспекті, що акцентує увагу на феномені праворозуміння, як процесі пізнання права, названий автор пропонує тлу-

мачити і розуміти його саме в діяльнісному аспекті як особливий спосіб соціальної діяльності, спрямований на пізнання загальних закономірностей функціонування права, на представлення отриманих знань у формі наукового (логічно і об'єктивно істинного) знання, а також на впровадження теорій і концепцій, що утворилися в результаті цього в якості загальноновизнаних підстав правових практик, що реалізовується особливими (науково-правовими) соціальними інститутами та суб'єктами в специфічній формі і з застосуванням спеціального (науково-правового) інструментарію пізнання (методу)¹¹.

Тобто, праворозуміння розуміється як розумова (інтелектуальна, раціональна) діяльність, що є пов'язаною з формуванням самого поняття права (його ідентифікацією), його сутності (його онтологією), його розумінням (його гносеологією), його цінністю (його аксіологією), його елементним складом і побудовою системи права (його структурною характеристикою). Разом з тим, слід наголосити, що не дивлячись на досить позитивні результати такого «двоїстого» визначення праворозуміння, автору такого підходу не вдалось виробити єдине, інтеграційне визначення праворозуміння, яке об'єднало б обидва виділені аспекти.

В цьому контексті привертає увагу інтеграційна дефініція праворозуміння, що пропонується Є.М. Арістовим, згідно якої праворозуміння як наукова категорія означає «розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, що виражається у формулюванні знань про право, які представляють певну систему»¹².

Системний підхід до тлумачення цієї доктринальної позиції дає змогу зробити декілька висновків, що мають методологічне значення не тільки для розуміння і визначення конституційно-інституційних складових феномену праворозуміння, а для з'ясування його засадничої ролі як комунікативно-медіаторського фактора у взаємодії людини з правом:

- по-перше, оскільки праворозуміння завжди здійснюється окремою людиною або групою осіб, воно носить суб'єктивний характер (суб'єктивна складова);

- по-друге, оскільки праворозуміння завжди здійснюється окремою людиною або групою осіб, воно може бути охарактеризовано

як діяльність, що здійснюється відповідними суб'єктами (суб'єктна складова);

- по-третє, оскільки праворозуміння – це розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, воно може бути кваліфіковано як раціонально-інтелектуальна діяльність (раціонально-інтелектуальна складова);

- по-четверте, оскільки праворозуміння – це розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, воно може бути кваліфіковано як об'єктна діяльність (об'єктна складова);

- по-п'яте, оскільки результат праворозуміння виражається у формулюванні знань про право, то воно може бути охарактеризовано як наративно-результативна діяльність (наративна-результативна складова);

- по-шосте, оскільки праворозуміння є розумовим процесом, що виражається у формулюванні знань про право (наявність причинно-наслідкового зв'язку), то воно може бути кваліфіковано як системна діяльність (системна складова);

- по-сьоме, оскільки праворозуміння сприяє виникненню стійкого зв'язку між людиною чи групою людей і правом, то можна стверджувати, що воно володіє комунікаційним потенціалом (комунікативна складова);

- по-восьме, оскільки праворозуміння демонструє важливі соціально-ціннісні орієнтири, що виникають в державно організованому соціумі в процесі комунікації людини з правом, можна стверджувати про наявність в ньому могутнього аксіологічного потенціалу (аксіологічна складова);

- по-дев'яте, оскільки праворозуміння реалізується в рамках людського соціуму та виступає обов'язковим фактором у побудові правової соціалізації людини, можна стверджувати, що воно володіє могутнім соціальним наповненням (соціальна складова);

- по-десяте, оскільки праворозуміння лежить в основі виникнення, функціонування та розвитку державноорганізованого суспільства, державності, наявності системи державно-правових інститутів та існування прав людини, можна стверджувати про на-

явність його могутнього онтологічного (епістемологічного) потенціалу (онтологічна складова);

- по-одинадцять, оскільки праворозуміння веде до усвідомлення процесів формування правового положення особистості, реалізації її правового статусу, можна стверджувати про його великий гуманістичний потенціал (гуманістична складова);

- по-дванадцять, оскільки праворозуміння веде до виникнення системи знань про право, а основу останнього складають правові норми, можна стверджувати про його реалізацію завдяки застосуванню останніх, та отже, наявність нормативної характеристики праворозуміння у його різних варіаціях (нормативна складова);

- по-тринадцять, оскільки праворозуміння веде до виникнення у людини (групи людей) системи знань про право, що будуть використані в процесі їх функціонування в рамках соціуму, міжособистісних зв'язках та в рамках державно-правової реальності, можна говорити про наявність в праворозумінні могутнього праксеологічного потенціалу (праксеологічна складова);

- по-чотирнадцять, оскільки праворозуміння це розумовий процес, який здійснюється окремою людиною або групою осіб, спрямований на пізнання права, а також його результат, можна говорити про відповідний порядок його існування, здійснення та реалізації у відповідних формах, тобто про процесуальну характеристику праворозуміння як соціального феномену та наукового поняття (процесуальна складова).

Виходячи з попереднього аналізу, представляє інтерес у розрізі нашого дослідження наступні питання, що найбільш яскраво демонструють та підтверджують роль праворозуміння у становленні зв'язків людини і права:

- яким є суб'єктний склад праворозуміння?
- які існують типи (форми) праворозуміння?
- як відбувається правова соціалізація особистості?

Попередній аналіз феномену праворозуміння яскраво підтверджує, що воно є дуже складною і системною категорією. Тому, як і будь-яка складна категорія, праворозуміння має свою внутрішню структуру. Більшість представників доктрини вважає, що в такій структурі праворозуміння подібно правовідносинам можна виділити такі елементи, як суб'єкт праворозуміння, об'єкт, зміст і результат.

Вважаємо, що саме така побудова дасть відповіді на поставлені вище питання.

1. Досліджуючи суб'єкт праворозуміння треба акцентувати увагу на його природі – воно є розумовим процесом, отже, за допомогою методу виключення, можна однозначно стверджувати, що воно може здійснюватися тільки фізичними особами, людьми. Але вже серед людей можна говорити про наявність праворозуміння окремої людини, групи осіб або всього суспільства в цілому, причому можна виділити праворозуміння, властиве суспільству на певному етапі історичного розвитку. Виходячи за межі кількісної характеристики праворозуміння можна дійти її якісних характеристик, що також є пов'язаними з фізичними особами, що фактично виступають його носіями і продуцентами. Так, з точки зору володіння суб'єктом правовими знаннями можна виділити:

1. праворозуміння людини, не пов'язаної з правом (ординарне праворозуміння);

2. праворозуміння юристів-професіоналів (професійне праворозуміння);

3. праворозуміння вчених-юристів (доктринальне праворозуміння).

Вважаємо, що в контексті дослідження, що проводиться найбільший науковий інтерес викликає як раз перша група – праворозуміння людини, не пов'язаної з правом, бо саме вона представляє найбільший масив носіїв феномену праворозуміння – дві інших групи у порівнянні з першою є мінімальними.

Для характеристики феномену праворозуміння у суб'єктному контексті можна використовувати й інші кваліфікаційні ознаки. Так, враховуючи те, що категорії праворозуміння і правосвідомості є тісно пов'язаними, по аналогії з видами правосвідомості можна виділити наступні види праворозуміння в залежності від суб'єкта, що його здійснює:

а) індивідуальне – праворозуміння окремої людини, сукупність знань про право, якими володіє одна людина. Рівень індивідуального праворозуміння залежить від багатьох факторів, до яких можна віднести, наприклад, інтелектуальний розвиток людини, її освіту, її знання про власні права і обов'язки і т. ін.

б) групове (колективне) – праворозуміння, що є властивим окремим соціальним групам або колективам, як формальним, так і неформальним. У цьому зв'язку можна говорити, наприклад, про розуміння права членами сім'ї або групою підлітків, пенсіонерів тощо.

в) корпоративне – це праворозуміння великих соціальних груп, представників різних професій. Сюди можна віднести, наприклад, праворозуміння студентів або медичних працівників, військово-службовців, членів відповідної політичної партії тощо.

г) суспільне – це праворозуміння всього суспільства в цілому. На цей вид розуміння права більш, ніж на попередні, впливають такі чинники, як формування концепції права в науці і реалізація її на практиці; історичні, духовні умови розвитку суспільства. Це більш узагальнений рівень праворозуміння, який фактично відображає сприйняття складних правових процесів, що здійснюються в державі і суспільстві.

Звідсіля, суб'єкт праворозуміння – це або окрема людина, або сукупність людей, від невеликих груп до всього суспільства в цілому. Разом з цим, розумовий процес суб'єкта, що здійснюється в процесі праворозуміння є спрямованим на об'єкт останнього.

2. Об'єкт праворозуміння – це феноменологія права у різних його проявах, в різних масштабах, у вигляді окремих норм або їх системи, тобто те, на що прямо спрямовано пізнання суб'єкта праворозуміння. Причому об'єктом останнього може виступати як окрема норма – якщо пізнання спрямовано на її розуміння, так й сукупність норм – окремий правовий інститут, галузь права, правова система (право державно організованого суспільства в цілому). Звідсіля можна констатувати, що об'єктом праворозуміння є складний системний комплекс суспільних відносин, що відображає правову реальність у її сучасному існуванні, а також в ретроспективному і перспективному аспектах. Вплив розумової діяльності людини або групи людей в контексті пізнання права завжди веде до відповідного соціального результату, який знаходить свій прояв у змісті праворозуміння.

3. Звідсіля зміст – це розумовий процес суб'єкта, спрямований на пізнання права, тобто, на пізнання об'єкта. Цей інтелектуальний, раціональний процес здійснюється безпосередньо в свідомості

суб'єкта і є процесом переробки інформації в системі переконань людини, існуючих в її свідомості. На думку Л.С. Столяренко, під розумовим процесом в психологічній науці розуміється «процес, якому передуює усвідомлення вихідної ситуації (умови завдання), який є свідомим і цілеспрямованим, оперує поняттями і образами і який завершується будь-яким результатом (переосмислення ситуації, знаходження рішення, формування судження, і т. ін.)»¹³.

Системний аналіз цієї дефініції дає змогу охарактеризувати розумову діяльність з наступних позицій:

А) процесуальної – це є процес – тобто діяльність, що складається з відповідних послідовних дій, що є взаємно погодженими та логічно пов'язаними;

Б) підготовчої – він має передпочаток – йому передуює усвідомлення суб'єктом відповідної вихідної ситуації (умови завдання);

В) раціональної – сам процес розуміння суб'єкта є свідомим і цілеспрямованим, тобто інтелектуальним процесом, в якому є задіяним його свідомість та спрямованим на досягнення відповідного результату;

Г) інтелектуально-операційної – для здійснення такої розумової діяльності суб'єкту необхідно здійснити оперування поняттями і образами, що вже є в його свідомості;

Д) підсумкової – цей процес обов'язково є результативним, причому він завершується будь-яким результатом, який включає до себе різні варіанти – переосмислення ситуації, знаходження рішення, формування судження, і т. ін.

Наші авторські уточнення співпадають та йдуть паралельно з теоретичними напрацюваннями психологічної науки, що виокремлює у розумовій діяльності наступні етапно-стадійні характеристики та транспонує отримані результати на праворозуміння:

1) мотивація – як бажання суб'єкту праворозуміння вирішити проблему. У процесі розуміння права – це наявність бажання зрозуміти, що є право, яка його сутність і роль в регулюванні суспільних відносин на рівні міжсуб'єктної комунікації, а також у функціонуванні держави і соціуму;

2) аналіз проблеми – акцентуація та виділення даних і їх оцінка. При розумінні права аналіз проблеми полягає в аналізі суб'єктом

вихідних даних про право, його феноменологію – нормативно-правових актів, навчань і теорій про право;

3) пошук рішення – це процес підбору у свідомості логічного інструментарію для вирішення проблеми. Він може здійснюватися різними шляхами: а) на основі вже відомих алгоритмів (праксеологічний підхід); б) носити творчий характер і тоді здійснюватися на основі логічних міркувань або встановлення аналогій (інструментальний підхід). Відносно праворозуміння пошук рішення полягає в пошуку поняття (змісту) права, прийнятного для конкретного суб'єкта або соціальної групи;

4) логічне обґрунтування знайденої ідеї, доказ її правильності. У свідомості суб'єкта відбувається інтеграція фрагментарних відомостей, знань, інформації у єдине ціле – йде вибудовування єдиної правової системи, в основі якої лежить певний тип (форма) праворозуміння. Така система повинна бути внутрішньо несуперечливою, взаємопов'язаною, не повинна містити елементів, які є антагоністичними і не співпадають з іншими її елементами;

5) перевірка знайденого рішення – здійснюється суб'єктом виключно за допомогою і в процесі соціальної практики. Перевірка знайденого і обґрунтованого поняття права, тобто праворозуміння, також здійснюється, і в першу чергу, практикою – якщо на практиці можна побачити відображення встановленого праворозуміння і всієї правової системи, то вироблений тип праворозуміння можна вважати вірним.

Таким чином, проходження всіх етапів розумового процесу призводить суб'єкта до певного результату, тобто, до певного висновку про те, що є право.

4. Результат – це кінцевий висновок, сформульовані знання про право, до яких приходять суб'єкт в результаті пізнання досить складного об'єкта, яким є право. В оптимальному варіанті це має бути теорія чи концепція, що представляє собою систему знань про право і наслідків, що виникають як результат його наявності та дії у вигляді відповідних правових наслідків. При цьому, слід наголосити, що результати можуть бути різними: по-перше, така концепція не обов'язково має носити авторський, унікальний характер. По-друге, кінцевим результатом пізнання права окремим суб'єктом може бути вироблення альтернативних аргументів – або «за», або «проти» вже

існуючих теорій. По-третє, слід акцентувати увагу на прямій ролі і значенні при отриманні рівню результату суб'єктивного фактору – тобто від знань суб'єкта про право, від певних якостей суб'єкта, наприклад, від наявності або відсутності юридичної освіти, криміналізації особистості тощо. По-четверте, враховуючи суб'єктивний фактор, в деяких випадках сформульований результат – знання про право – може носити утилітарний, спрощений характер і не мати ніякого відношення до наукової теорії. Це часто-густо стає можливим в тих випадках, коли праворозуміння здійснюється на буденному рівні суб'єктом, що не має правових знань.

Основним результатом праворозуміння виступає правова соціалізація – як процес засвоєння людиною системи правових знань, цінностей і норм, завдяки якому відбувається її успішна адаптація до суспільно-правового життя¹⁴.

Таким чином, якщо праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, то правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причинно-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння).

І хоча згідно сутнісного змісту правової соціалізації її результатом у широкому розумінні є прийняття індивідом частини культурно-правової спадщини, яка актуальна не тільки для його соціальних інтересів, а й в цілому для суспільно-історичного процесу, суб'єктом якого він є – у вузькому, специфічному розумінні, правова соціалізація є логічним завершенням, результатом праворозуміння і наслідком впливу права на людину в результаті комунікативної взаємодії права і людини. Причому праворозуміння в цьому процесі відіграє важливу роль медіатора і основної комунікативної ланки.

Позитивом праворозуміння і правової соціалізації є не тільки набуття людиною знань про право, а й можливість користуватися

ним, його засобами, принципами, нормами шляхом їх практичного використання і застосування, в результаті чого суб'єкт отримує, набирає і накопляє досвід функціонування в правовій сфері, бо долучаючись до регламенту життєдіяльності своєї соціальної групи, котрий склався в процесі її існування і функціонування (родина, трудовий колектив, територіальна громада, населення, громадяни тощо) людина не тільки починає моделювати свою поведінку у відповідності до принципів, стандартів, норм права, а й проявляти негативне ставлення до будь-яких відхилень від діючих соціально-правових установок і бере участь в протистоянні деструктивним силам, дії яких спрямовані проти сформованого громадського порядку. Таке розумне ставлення до права є проявом позитивного праворозуміння та позитивної правової соціалізації, що веде до виникнення у людини правової мотивації до дотримання та виконання правових норм. Але це не єдиний позитивний результат, бо отримавши необхідні правові вміння і навички врегулювання відносин з іншими членами суспільства у міжособистісних та групових правовідносинах, людина може не тільки продуктивно взаємодіяти з ними, а й закріплювати, вдосконалювати, модернізувати, в тому числі й навіть підвищувати свій статус у суспільстві, розширюючи коло своїх ролевих позицій, успішно виконуючи вказану їй у межах її правового статусу та на виконання її правового становища, соціально-правову роль.

Резюмуючи викладене вище, можна запропонувати процесуальний ланцюжок, що відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини. На нашу думку окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння».

Вважаємо, що спроба «схематизації» феномену праворозуміння носить лише науково-прикладний характер, причому лише для фіксації та акцентуації уваги на основоположних етапах його реалізації. Такий висновок логічно слідує, виходячи з великого суб'єктивного потенціалу дефінітивної характеристики праворозуміння, бо, по-

перше, розумова діяльність людини, який би напрямок вона не носила, завжди є суб'єктивною; по-друге, наслідок цього, і результат такого пізнання не може претендувати на об'єктивність; а, по-третє, саме тому різноманіття теорій і дефініцій розуміння права спрямоване на виявлення різних його граней і сторін.

В цьому контексті велике теоретичне і практичне значення набуває питання відносно того, зміниться розуміння системи права в залежності від того, що ми розуміємо під правом:

1) або сукупність норм, що виходять від держави і забезпечуються її примусовою силою (легістський підхід),

2) або ж сукупність вічних, стабільних, невідчужуваних від людини ідей про права і свободи особистості, заданих самою природою людини і людського суспільства, таких, як право на життя, рівність, справедливість, свободу, щастя, думка (природно-правовий підхід).

Слід наголосити на тому, що таке питання не носить схоластичного характеру, бо у першому випадку, під системою права ми будемо розуміти лише її структурну основу – внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх диференціацію, тобто поділ на галузі та інститути. А в другому випадку ми стикнемося з явною неможливістю встановити розуміння системи права, бо вона буде включатиме лише ефемерну сукупність прав людини, яка ніде не закріплена і тому не піддається систематизації, що призводить до ускладнення її використання. Але вважаємо, що й тут є ефективний вихід, який бачиться в констатації факту, що пізнання права не носить відірваного характеру, а є нерозривно пов'язаним з пізнанням похідних від нього явищ і категорій і понять, що їх відображають. Тут слід погодитись з дослідником В.С. Веденіним, який вважає, що до таких явищ відносяться «крім сутності і змісту права, його роль, функції, призначення, механізм правового регулювання, система права і правова система, а також деякі інші»¹⁵. Таким чином, категорія «правова система» є відображенням поняття «праворозуміння». Така позиція детермінована тим, що право є системним явищем – тому вивчення його поняття веде до вивчення не тільки його дефінітивних характеристик, а й до вивчення його елементів і системи зв'язків між ними. Можна також навести висловлювання В.В. Лапаєва: «сутність права, виражена в його понятті, визначає

побудову загальної теорії права, яка являє собою конкретизоване, розгорнуте поняття права»¹⁶. Тобто, слідуючи за онтологічним змістом права, ми зможемо розкрити, з'ясувати та усвідомити всі його ознаки і характеристики.

Саме в цьому контексті спостерігається глибинний зв'язок праворозуміння з правовою соціалізацією. Бо людина не народжується громадянином, вона їм стає в результаті тривалої взаємодії з навколишнім середовищем. Її життя в суспільстві підпорядковане безлічі писаних і неписаних законів. Тому процес правової соціалізації включає в себе безліч задач щодо засвоєння цих законів, правових знань і вимог, що визначають міру можливої і належної поведінки, поступове оволодіння необхідними соціальними навичками, усвідомлення своїх прав і способів їх реалізації, розуміння складних взаємин між різними людьми і соціальними інститутами. Найбільш важливими й в той же час ординарними задачами процесу правової соціалізації є: а) засвоєння критеріїв оцінок юридично значущих ситуацій; б) вивчення законів і правил як таких, безвідносно до самого себе; в) навчання тому, як користуватися цими правилами.

Тут важливим є те, що людина повинна не тільки усвідомити, що в суспільстві діють об'єктивні закони, їй необхідно ще й віднести їх до себе, тобто усвідомити, що вони означають для неї, що їй дозволено, а що не дозволено, які покарання вона може понести за порушення законів, які існують способи захисту своїх законних прав тощо.

Але тут слід мати на увазі відповідну соціальну «волатильність», нестабільність феномену праворозуміння, що характеризує його зміни під впливом різних соціальних факторів. Так, часто-густо на конкретне розуміння права впливає політична обстановка, пріоритети, що встановлюються державою на конкретному етапі історичного розвитку. Крім цього, в даний час в юридичній науці спостерігається відмова від можливості об'єктивного, строго наукового соціального пізнання і зміщення акценту в бік суб'єктивності пізнання і розуміння людини як активного соціального суб'єкта. У праві і його розумінні це веде до нечіткості понять і встановленні зв'язків права з людиною. Також, можна встановити залежність праворозуміння від світогляду окремої людини: «який світогляд – таке і праворозуміння»¹⁷. Таким чином, можна стверджувати про наявні

і можливі зміни в праворозумінні на рівні суспільної, групової чи індивідуальної правосвідомості.

Іншою особливістю феномену праворозуміння, на слушно думку дослідника С.А. Полякова, є плюралізм його концепцій, який, сьогодні вітається, бо єдине визначення права, придатне для всіх часів і всіх народів, знайти неможливо¹⁸. Дійсно, треба погодитись з такою точкою зору, бо право багатогранно і на різних етапах розвитку суспільства може домінувати той чи інший його прояв. Відповідно, різні підходи до розуміння права спрямовані на виявлення різних його сторін. Так, дослідник С.М. Фролов розкриває своєрідну технологію такого розуміння права, що претендує на роль відповідної методологічної парадигми – «Через суперечки про те, що є право, вирішуються багато практичних питань: підстави права, джерела права, межі правового впливу, ефективність права, розв'язання суперечностей права»¹⁹. Однак тут неможливо й не визнати відповідну правоту судження дослідника В.С. Веденіна, який вказує: «У теоретичному плані плюралізм думок з питання праворозуміння слід визнати прийнятним або навіть необхідним, але в прикладному значенні неоднозначні, а часом, і протилежні думки з питання розуміння права мають більше негативного, ніж позитивного сенсу»²⁰. Тобто представники доктрини бачать в наявності плюралізму думок і позицій відносно праворозуміння не тільки позитивні, а й негативні риси, що не тільки об'єктивує досліджувану проблематику, а й робить її більш актуальною з позицій наукової спроможності і такою, яка підлягає більш прискіпливій увазі з боку науковців – філософів і правників. Крім того, в контексті нашого дослідження, це актуалізує проблематику праворозуміння та його результатів саме в контексті взаємодії людини з правом, підвищує не тільки соціальну значущість феномену праворозуміння, а й робить його універсальним засобом у комунікації людини і права, що забезпечує відповідний рівень правової соціалізації людини та надає їй можливості щодо використання регулятивних можливостей права для належного функціонування в умовах державно організованого соціуму.

Такий висновок все більш актуалізується завдяки виходу проблематики праворозуміння на глобальний універсальний рівень управління міжнародними справами, де феноменологія прав людини залишається основоположним фактором в організації міжнародного

міждержавного співробітництва, обумовлює і активізує розвиток правової глобалізації як нової форми глобалізації, що викликає до життя нові девіації міжнародного правового порядку на стику міжнародного та національного конституційного права у вигляді глобального конституціоналізму²¹.

Саме в таких умовах нечітке й неоднозначне розуміння права на практиці може призвести не тільки до нерозуміння між представниками різних концепцій, а й до виникнення правових конфліктів між суб'єктами міжнародного права. Так, на думку дослідника А.А. Матюхіна, «доктринальні відмінності в праворозумінні породжують суперечності в оцінці дій держав на міжнародній арені, несхожість пропонованих моделей нових принципів відносин в співтоваристві націй, правового порядку в світі»²². Таким чином, можна говорити не тільки про велику праксеологічну роль праворозуміння, а й про наявність в ньому колізій, які виражаються в тому, що є відсутньою єдина концепція, яка могла б стати основою не тільки правопорядку в суспільстві, а й основою міжнародної правової системи.

Виходячи з цього, слід визнати, що саме праворозуміння породжує складні горизонтально-вертикальні управлінські зв'язки, що складають сучасні державні правові системи і сучасну міжнародну правову систему, більш того, саме воно лежить в основі сучасного політичного (державного) режиму та в основі міжнародного правопорядку. Звідсіля роль і значення праворозуміння у відносинах людини і права є не тільки визначальною, а й стратегічно обґрунтованою і детермінованою.

Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

- праворозуміння відіграє визначальну роль у відносинах людини і права;

- хоча плюралізм в праворозумінні оцінюється вченими по-різному: хтось бачить в ньому пошук граней права, визначення права як багатоаспектного явища; з іншого боку, противники такого плюралізму говорять про плутанині, що виникає у правозастосовній діяльності в зв'язку з різними підходами до права – формування концепції розуміння права, має велике значення як така, а також й для визначення самого процесу отримання знання про право, пізна-

вальної сторони праворозуміння, коли здійснюється правова соціалізація людини;

- запропонований процесуальний ланцюжок відображає важливу і позитивну роль праворозуміння у комунікативній взаємодії права і людини – на нашу думку окремими ланками в цьому ланцюжку можуть виступати наступні: «людина (суб'єкт праворозуміння)» – «право у широкому розумінні (правові цінності, ідеали, теорії, принципи, норми тощо)» – «розумовий процес в свідомості людини (суб'єкта праворозуміння) в контексті сприйняття та аналізу правових явищ (індивідуальне, групове, колективне праворозуміння)» – «правова соціалізація суб'єкта праворозуміння»;

- праворозуміння веде до з'ясування права як соціального феномену і явища, його ролі і значення для життєдіяльності соціуму і держави, а правова соціалізація є фактором, що знаходиться з праворозумінням у причинно-наслідковому зв'язку, бо вимагає від суб'єкта засвоєння всієї різноманітності і багатоманітності права, а саме системи правових знань (гносеологія праворозуміння), правових цінностей (аксіологія праворозуміння) і правових норм (структурно-змістовна характеристика праворозуміння), завдяки якому відбувається її успішна (реальна, практична, наявна, оптимальна тощо) адаптація до суспільно-правового життя (праксеологія праворозуміння).

1. *Козюбра М.* Праворозуміння: поняття, типи та рівні // *Право України*. 2010. № 4. С. 10. 2. *Кістяківський Б. О.* Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». Серія «Українські мислителі». Київ, 1996. С. 371. 3. *Попов В.И.* Правопонимание в советской юридической науке: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Москва, 2001. С. 3. 4. *Аристов Е. Н.* Понятие и структура правопонимания. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-struktura-pravoponimaniya#ixzz4TAyIjEsk> 5. *Попов В.И.* Цит. работа. С. 8. 6. *Аристов Е.Н.* Цит. работа. 7. *Скоробогатов А. В.* Современные концепции правопонимания: учеб. пособие. Казань, 2010. С. 6. 8. *Александрова С.А.* Правопонимание и права человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2007. С. 8. 9. *Железнова Н.Д.* Правопонимание и судебная практика: теоретические проблемы взаимодействия: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Нижний Новгород, 2001. С. 13. 10. Там же. С. 14. 11. Там же. С. 13. 12. *Аристов Е.Н.* Цит. работа. 13. *Столяренко Л.Д., Самыгин С.И.* Сто экзаменационных ответов по психологии. Ростов-на-Дону: Изд. Центр «МарТ», 2001. С. 101. 14. *Правова соціалізація* // Вікіпедія. Свободна енциклопедія. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%>

8F_%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F 15. *Веденин В.С.* Влияние правопонимания на становление и развитие институтов российского права (на примере патентного права): автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.0. Владимир, 2007. С. 13. 16. *Лапаева В.В.* Типы правопонимания: правовая теория и практика. М.лсква: РАП, 2012. С. 11. 17. *Костенко А.Н.* Что есть право? Правопонимание в контексте натуралистического мировоззрения // Правовестник. 2012. 28 окт. 18. *Поляков А. В.* Общая теория: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций. Санкт-Петербург: Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. С. 43. 19. *Фролов С.Н.* Связь концепций происхождения права и типов правопонимания: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Москва, 2007. С. 156. 20. *Железнова Н.Д.* Цит. работа. С. 9. 21. *Гончаров В.В.* Основные тенденции развития глобального конституционализма в современном мире // Социодинамика. 2016. № 8. С.1-13; Львова Є. До питання про формування та розвиток новітнього конституціоналізму в умовах глобального врядування// Вісник Центральної виборчої комісії України. 2013. № 2. С. 44-47. 22. *Матюхин А.А.* Поиски оснований правопонимания в условиях общественных изменений // Научные труды «Адилет» (Алматы). 2003. № 2 (14)б URL: <http://www.fondgp.ru/lib/mmk/95>

Kofman Boris. Legal thinking as a communication stage human interaction with law

The article investigates the phenomenon of legal thinking as the main factor of human interaction with the communication right.

The author argues that legal thinking plays a decisive role in the relationship between man and law. Problems legal thinking, first, is not only relevant, but, secondly, serves as issues reflects all the legal and objectifying science as a complex cognitive and enough space by the conflict. In addition, the third, a particularly important role legal thinking plays not only the professional, but on the everyday level of jaded individuals, citizens of the state, must fulfill legal requirements and to guide the life of his instructions, and this makes legal thinking the central problem of difficult relations between man and the law provides that the issue of special importance and justify its role in society and the state.

Hence, this approach is determined not only and not so much different doctrinal approaches to identify and knowledge of law, but the particular importance of phenomenology rights for stable functioning of the individual, society and state. In the process of human interaction with the law just thinking owned large functional, epistemological, axiological, praxeological and institutional importance as a social individual, social group, social and collective phenomenon that directly affects the formation of legal consciousness of individuals, groups of individuals and their larger communities. Moreover, it stands thinking, first, the process of man's knowledge of law; secondly, this means knowledge; thirdly, the result of this knowledge, which is formed as a result of human communicative connection with law and secured in the appropriate form of legal thinking.

Although pluralism in thinking scientists evaluated differently: someone sees it Search facets law, the definition of law as multidimensional phenomena; on the other hand, opponents of the plurality speak of the confusion that arises in enforcement activity due to the different approaches to the law – the concept of forming an understanding of law is important in itself, and also to determine the process of getting the right knowledge, cognitive party thinking when making a legal socialization.

The proposed procedural chain author reflects an important and positive role in thinking communicative interaction and human rights – we believe individual links in the chain can act as follows: "a man (thinking subject)" – "right in the broadest sense (legal values, ideals, theories, principles, standards, etc.)" – "the thought process in the mind (thinking subject) in the context of perception and analysis of legal phenomena (individual, group, collective thinking)" – "legal entity socialization thinking".

The author argues that legal thinking is to clarify the law as a social phenomenon and the phenomenon, its role and importance for the life of society and state, and legal socialization is a factor that is of thinking in cause-effect relationships because of sub demands' object of mastering all the variety and diversity of law, namely the system of legal knowledge (epistemology legal thinking), legal values (axiology legal thinking) and regulations (structurally meaningful description of legal thinking), so is its success (real, practical, available, optimal etc.) adaptation to social and legal life (praxeology legal thinking).

Keywords: man, law, thinking, thinking subject, the object of thinking, the content of thinking, the outcome of legal thinking, legal socialization.

УДК 342.5 (045)

В. А. МИКОЛЕНКО

РОЛЬ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНСТИТУЦІЙНІЙ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВООХОРОННИХ СИСТЕМ

Досліджено специфічні особливості впливу інтеграційних процесів на конституційну модернізацію національних правоохоронних систем європейських держав.

Наголошується, що рекомендаційна форма впливу інтеграційних правових процесів є найбільш юридично виправданою для здійснення конституційної модернізації національної правоохоронної системи у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, оскільки дозволяє врахувати корисний досвід

© **МИКОЛЕНКО Віктор Андрійович** – кандидат юридичних наук, проректор Східноєвропейського університету економіки та менеджменту